

A fenntarthatóság útjában álló akadályok „Nemnövekedés” vagy társadalmi összeomlás?

POGÁTSZA Z. (2023): Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás.
Kossuth Kiadó, Budapest 320 o.

Markovics Márton

MARKOVICS MÁRTON: Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitikai Doktori Program; A Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjas hallgatója; markovics.marion@arts.unideb.hu

Napjaink legegésőbb kérdései közé tartozik a globális klímaváltozás problémája, ami magában foglalja a szélsőséges időjárás jelenségek gyakoribbá válását az olyan területeken is, ahol korábban nem voltak jellemzőek. A kutatások előrejelzései 2024-ben 1,5 Celsius fokos felmelegedési határ átlépésére számítottak, ami után a klímaváltozás folyamata már visszafordíthatatlanná válik. A klímaváltozás kérdése azonban túlmutat magán az éghajlati, földrajzi és biológiai magyarázatokon. Pogátsza „Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás” című könyve az éghajlatváltozás kiváltó okait és annak negatív társadalmi externáliáit állítja elemzésének fókuszába.

Pogátsza könyvében több oldalról, ám elsődlegesen a politikai gazdaságtan oldaláról közelíti meg a klímaváltozás kérdését. Könyvének elején földrajzi és biológiai okokat hangoztatva ismerteti az elmúlt években globálisan egyre pregnánsabban érezhető klímaváltozás jelenségét. A recenzió azonban elsődlegesen a makroszintű társadalmi-gazdasági struktúra oldaláról kívánja bemutatni a klímaváltozás és a globális kibocsátás növekedésének Pogátsza által leírt akceleráló tényezőit. Kiemelt figyelmet szentelve a klímaváltozás társadalmi egyenlőtlenségeket befolyásoló jellegzetességeire.

Pogátsza szerint a kibocsátás csökkentésének útjában álló legnagyobb ok forrása a kapitalizmusban, pontosabban annak logikájában keresendő. Pogátsza értelmezésében a kapitalizmus egyetlen megkülönböztetője az állandó növekedés iránti igény, ami végül ahhoz vezet el, hogy kizsákmányoljuk a Föld erőforrásait. Pogátsza szembe megy tehát azzal a nézettel, hogy a kapitalizmus lényege a magántulajdon ténye és az állandó verseny, ami előnyös fogyasztók szempontjából. Szerinte magántulajdon és piac már az ókori társadalmakban is jelen volt (pl. Egyiptom), azok létrejötte tehát nem a kapitalizmus következménye. A versennyel kapcsolatban azon az állásponton van, hogy a kapitalizmus előbb a monopóliumok, majd a 70-es évektől kezdődően a nagyvállalatok által „fogyul ejtett állam” miatt inkább csak korlátozza a gazdasági versenyt.¹

A szerző által vallott nézet alapján a kapitalizmus kialakulása a bekerítésekkel kezdődött a 14. században. Az ezt követő legjelentősebb esemény a Gyarmatosítások időszaka volt, amely

¹ Erről a jelenségről lásd a szerző korábbi Globális Elit című könyvét.

során a nyugat a mezőgazdasági termelés nagy részét az amerikai kontinense, valamint Dél-Ázsia országaiba szervezte ki, ahol a fizetetlen munkaerő jelentős mértékben növelte a gyarmatosító országok bevételeit. Ennek következtében Európa még inkább az ipari termelés növelésére tudott koncentrálni. Pogátsa a kapitalizmus megszilárdulásának harmadik tényezőjeként Weberhez hasonlóan (Weber 2020) szintén a protestáns etikát nevezi meg, mint olyan jellemzőt, ami hozzájárult a kapitalizmus globális dominanciájához, azonban ő inkább egyfajta rendszerlegitimáló mítoszt lát a protestáns logikában, mintsem a kapitalizmus közvetlen forrását.

Pogátsa szerint a szén alapú gazdaságra való áttérés teljes egészében csak a 20. század elejétől kezdődött és a szénbázisú termelés csupán a második világháború vége és az olajválság közötti időszakban vált az ipari termelés fő meghajtó nyersanyagává. A növekedés iránti igény azonban nem állt meg, és az új évezredtől meginduló karbonsemleges energiatermelő kapacitások (víz, szél, nap) sem a meglévők helyére, hanem azok teljesítményét kiegészítve kerültek bevezetésre. Ez a növekedés a „*nagy felgyorsulás*” folyamatát jelenti, ami azonban nem egy lineáris és organikus folyamat, hanem az utóbbi pár évtized eredménye, és főként a tömegtermelésnek és a tengeri szállítás elterjedésének köszönhető. Mivel azonban a növekedés nem organikus és fenntartható, ezért az egyetlen út a növekedés tudatos leállítása és a gazdasági „nemnövekedés” gyakorlatának véghezvitele, aminek módozatát a szerző nem pusztán az egyéni kibocsátás csökkentésében, hanem a globális összefogásban látja.

A könyv szerzője több ponton erős kritikával illeti a „kapitáloptimistákat”, akik olyan pozitív hitet vallanak, ami szerint a kapitalizmus minden felmerülő problémán képes lesz túllépni. A „kapitáloptimisták” zömében olyan a neoklasszikus közgazdaságtan elveit és a piac öntisztító ideálját hirdető közgazdászok, mint amilyenek a neoliberais ideológia fő teoretikusának számító Hayek és Friedmann. Ezek a szereplők szintén a kapitalizmusnak tulajdonítják az ipari forradalmakat, valamint azt a technológiai fejlődést, ami a 18., 19., 20. századtól zajlott le.

Pogátsa ezt a nézetet vitatva azt a szemléletet képviseli miszerint a technológiai fejlődés a kapitalizmus nélkül is képes az előrehaladásra. Jó példát erre a jelenségre Kína esetében talál, ahol az állami és tervutasításon alapuló kutatás és fejlesztés elképesztő technológiai fejlődést eredményezett. A félkapitalista rendszer autoriter társadalmi berendezkedéssel ötvözve olyan mértékben lehet eredményes, hogy a globális egyenlőtlenségi mutatók Kína nélkül jóval kedvezőtlenebb képet mutatnának. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a kapitalista logika alapján működő globális piac nélkül – aminek lényege az olcsó munkaerő – Kína sem lehetett volna globális nagyhatalom. Ebben a vonatkozásban tehát a nemzetközi kapitalizmus csak tovább növelte az ország bevételeit.

A könyv szociológiailag legrelevánsabb részéhez a könyv derekán érkezünk el, ahol Pogátsa az újraelosztás és a kibocsátás kapcsolatát elemzi. Ezen a ponton erős kritikával illeti a GDP fetisiztákat, akik a globális hatalmi elitek érdekeinek megfelelő elveket hirdetnek. A szerző szerint, ha a globális hatalmi dimenzióban az elit nem tartaná fenn a növekedésbe vetett hit illúzióját és a növekedés leállna, akkor újból előtérbe kerülnének az elosztási és igazságossági kérdések, ami kényes lenne a felső 1% számára. Ezzel kapcsolatban Pogátsa azt állítja, hogy a növekedés a fizikai világban sehol sem lehet örökös, mint azt az elit állítja. Az ún. szigmoid trendek fázisai: a robbanásszerű növekedés, majd átmenet, végül stagnálás állapotai szerinte minden fizikai folyamatban megfigyelhetők.

Az üvegházhatású gázok kibocsátásának tekintetében is megfigyelhető, hogy a globális felső 20% felelős a kibocsátás kétharmadáért. Emellett a globális észak továbbra is kizsákmányolja a globális dél országait, akik az éghajlatváltozás által okozott károk megközelítőleg 80%-át viselik. Az életminőség javulását Pogátsa nem a kapitalizmusnak tulajdonítja, hanem a növekvő újraelosztásnak és a jóléti állam fénykorának. Pikett és Wilkinson eredményeire hivatkozva azt is vallja, hogy az emberi fejlettségi mutatók egy bizonyos szint felett már függetlenek a GDP növekedésétől és egyre inkább az egyenlőség foka határozza meg azokat. Pogátsa napjainkban a skandináv országokban lát kedvező folyamatokat, mind a kapitalizmus állam általi korlátozására, mind pedig a károsanyag-kibocsátás csökkentésére, ami azonban globálisan továbbra sem számít elterjedt gyakorlatnak. Pedig ahhoz, hogy a világ minden lakosát a 7,4 dolláros napi minimális megélhetést biztosító szegénységi küszöbre emeljük elég lenne pusztán a legfelső decilis jövedelmeinek 7%-át átcsoportosítani. Emellett azonban szükséges még a magánfogyasztás növelése helyett a közösségi fogyasztást is bővíteni (egészségügy, oktatás, közlekedés). A jelenlegi társadalmi rend keretein belül végbemenő szegénység csökkentésével kapcsolatban is meglehetősen pesszimista a szerző. Hiszen David Woodward számításai alapján a jelenleg működő globális és hatalmi rend keretei között nem lehet felszámolni a szegénységet. Amennyiben azonban mégis sikerrel járnánk akkor is 207 évre lenne szükségünk ahhoz, hogy a napi 5 dolláros szegénységi plafont elérjük. Közben viszont a jelenlegi kibocsátásunkat a 175-szörösére kellene növelnünk, ami azonban tovább fokozná a klímaválságot.

A környezeti, gazdasági és társadalmi összeomlás megakadályozásának eszközt Pogátsa egy unortodox közgazdaságtani megközelítésében a modern monetáris elméletben látja. Az elképzelés szakít a közgazdaságtudomány hagyományos neoklasszicista megközelítésével és ún. posztkeynesiánus elveket vallva az állami jegybankok pénznyomtatásának tudatos és átgondolt növelésében látja a karbonsemleges technológiák beszerzésének a finanszírozási megoldását. Szerinte – szemben a főáramú közgazdasági megközelítéssel – mivel a kínálat nem konstans és a vállalatok is csak megközelítőleg 85%-os termelő kapacitással termelnek, ebből kifolyólag a kereslet ilyen módon történő bővítése nem szükségszerűen okoz inflációt. Az adók kivetése tehát szükséges, de nem elégséges feltétele az állami bevételek növelésének. Az olyan hagyományos állami bevétel-növelési módokat, mint az államkötvények társadalmi igazságossági szempontból is aggályosnak tartja. Hiszen ezen eszközök vásárlását csak a társadalom vagyonosabb csoportjai engedhetik meg maguknak, és a kamatok visszafizetésének kötelessége is az állami szociálpolitikától von el forrásokat, szintén negatívan érintve a speciális szükségletű állampolgárokat. A monetáris finanszírozás által megvalósított munkaerőpiaci programokkal pedig egyfajta aktív munkaerőpiaci politikát is meg lehetne szervezni, ami jelentős mértékben javítaná a legszegényebb társadalmi csoportok helyzetét.

A könyv utolsó részében a szerző egy teljes fejezetet szentel annak leírására, hogy a jelenlegi növekedés fetiszta társadalmi-gazdasági rendszer fenntartása mellett milyen lehetséges forgatókönyv várhat a társadalmakra. Azt gondolhatnánk, hogy a következmények közvetlenül érintik majd a fejlettebb országokat. Valójában azonban a súlyos éghajlati és időjárás-ese-mények elsődlegesen a globális dél országokban lesznek tetten érhetőek, ahonnan a meginduló menekültválság soha nem látott kihívást jelenthet majd a fejlettebb észak országainak. Ezen a ponton a szerző kritikával nézi a kirekesztő nacionalista politikákat, amik szerinte nem oldják majd meg a menekültválság problémáját, mivel a globális északot nem lehet fallal elvá-

lasztani a globális dél országaiból érkező több millió klímamenekült elől. Ennek ellenére a szerző mégis bízik abban, hogy a társadalmi mozgalmak hatására a vezetők a növekedés leállításával mellett döntenek, vagy az állampolgárok zöld szemléletű pártokat juttatnak hatalomra. Ez az elgondolás elsősorban meglehetősen idealistának tűnhet, hiszen ez olyan mértékű állampolgári tudatosságot igényelne a polgárok részéről, ami az arab világ országaiban és a harmadik világban egyáltalán nem érhető tetten a történelmi fejlődés sajátosságaiból kifolyólag. Ezekben az országokban egyedül az állam általi tudatos növekedés leállítás lehetne eredményes, ami azonban kérdéses, mivel például az Arab-öböl országai nem csupán a legnagyobb kőolaj kitermelők, hanem egyben a legnagyobb fogyasztók is.

A jelenlegi kapitalista berendezkedés tehát a növekedés visszafogásának útjában áll, emellett a környezetet is jelentős mértékben károsítja, sőt megfelelő újraelosztás nélkül a társadalom egyenlőtlenségi viszonyait is növeli. Ezek a negatív kimenetek egymást még inkább erősítik és elsődlegesen a legszegényebb és legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportok viselik majd annak negatív következményeit, mielőtt a migráció problémáján keresztül a földgömb északi, vagyonosabb országait is érintenék. A záró fejezetben Pogátsa megemlíti a kapitalizmus végét is, de az különösebben nem kerül kifejtésre, hogy miképp gondol véget vetni a jelenlegi kapitalista berendezkedésnek, mivel szerinte a rendszer magától és fokozatosan fog összeomlani, amennyiben nem térünk át a „nemnövekedés” stratégiájára. Mindenesetre az ökológiai egyensúly megbomlása miatti kapitalizmus végének gondolata nem újkeletű, már a Habermas-i elképzelésben is megjelenik (Habermas 1994). Végeredményben Pogátsa könyve számos összefüggésbe ágyazva elemzi, hogy milyen módon lehetne csökkenteni a szegénységet és a globális károsanyag-kibocsátást, azonban a könyv vége mégis csupán egy reménykedés abban, hogy a folyamatok kedvező irányba fordulnak majd.

Más szerzők nem látják megalapozottnak a szerző optimizmusát a kapitalizmus végével kapcsolatban. A növekedés visszafogásnak megvalósíthatósága ellen ható elképzelés a szuperkapitalizmus gondolata, amiről Reich (2008) még a 2009-es gazdasági válság előtt megjelent könyvében írt. Reich könyvében a kapitalizmust, mint olyan makrostruktúrát tárgyalja, amely erodálja a politikai és társadalmi rendszert. Szerinte az igazi veszély nem a kapitalizmus, hanem a szuperkapitalizmus. A szuperkapitalizmus elképzelése alapján a kapitalizmus a legvégéig határ, és annak logikájából az emberiség már nem tud kilépni, mert a „játék” a kapitalizmus rendszerének keretein belül játszódik, ami mindent átsző. Mindazonáltal a recenzióknak nem témája, hogy állást foglaljon egyik vagy másik megközelítés mellett. Az iménti gondolatsort csupán a növekedés visszafogásának objektív, több szempontú ábrázolása miatt tartottuk fontosnak kiemelni.

A könyv stílusa olvasmányos, ami helyenként tudományos ismeretterjesztő hangnemet üt meg. A szerző a könyv egészének folyamán sok példával és grafikonnal igazolja az állításait. Összességében a könyv több oldalról közelít meg egy rendkívül releváns jelenséget, ami a globális klímaváltozás, mely a kontrollálatlan gazdasági növekedéssel kiegészülve az annak nyomán megjelenő társadalmi egyenlőtlenségeket tovább fokozza. Már csak ebből a tényből kifolyólag is mindenképpen olvasásra érdemes, sőt vitaindító is kiváló a mű, akár a közgazdasági, akár a szociológiai vagy politika-gazdaságtani diszciplína képviselői számára.

IRODALOM

- Habermas J. (1994): Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In: Felkai G. (szerk.): Válogatott tanulmányok. Budapest: Atlantisz, 59–140.
- Reich, B. R. (2008): Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy and Everyday Life, Paperback. <https://doi.org/10.1108/sbr.2008.3.3.256.1>
- Weber M. (2020): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest: L'Harmattan Kiadó.